

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.13(477)

В. А. Александрова
аспірант*Харківського національного університету внутрішніх справ*ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ АРЕШТУ МАЙНА
ЯК ЗАХОДУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Актуальність теми дослідження. Сьогодні положеннями КПК України 2012 року арешт майна визначений як один із заходів забезпечення кримінального провадження, що застосовується з метою досягнення його дієвості. Проте декілька років поспіль під час застосування цього заходу виникали проблеми. Буквальне тлумачення норм кримінального процесуального законодавства у правозастосовній практиці створило хибне уявлення про те, що майно, яке відповідає зазначеним в КПК України критеріям, може вилучатися виключно у підозрюваного, в місці чи у особи, до яких він має особистий чи опосередкований доступ і реальну можливість розпорядитися певними речами з метою перешкоджання кримінальному провадженню. Часто таке майно на час його вилучення знаходиться у володінні, зокрема й правомірному, інших осіб, які нерідко і гадки не мають про його походження, а сам підозрюваний може бути, скажімо, позбавлений свободи і фактичної можливості розпорядження цим майном, власником якого, до того ж, від початку може бути стороння особа, без відома якої воно використовувалося у злочинних цілях [1, с. 311].

Однак, законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо окремих питань накладення арешту на майно з метою усунення корупційних ризиків при його застосуванні», прийнятим Верховною Радою України 10 листопада 2015 року, було усунуто ряд недоліків КПК України. Так, вказаним Законом було розширено перелік осіб, майно яких може підлягати арешту. Дозволено забезпечити відшкодування шкоди, завданої кримінальними правопорушенням, а також стягнути в дохід держави неправомірну вигоду, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою. Уніфіковано перелік об'єктів, на які може бути накладено арешт.

Метою даної наукової статті є визначення особливостей застосування арешту майна як заходу забезпечення кримінального провадження в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання визначення актуальних питань реалізації інституту арешту майна в Україні, неодноразово ставали предметом наукових досліджень вітчизняних вчених та науковців. Так, зазначена проблематика знайшла своє втілення у працях таких вчених та науковців як: О.В. Верховняк-Герасименко, І.І. Войтович, І.А. Воробйова, Р. Герасимов, Я. Гольдарб, В.О. Гринюк, Я.В. Замкова, А. Кравченко, Г.М. Купцір, Д.В. Лісніченко, Т.В. Лукашкіна, В. Мацко, Ю.М. Мирошниченко, Н.С. Моргун, В.В. Муранова, С.М. Смоков, О.Ю. Татаров, О. Фірман, О.Г. Шило, А.Е. Щасна та ін.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 170 КПК України, накладення арешту на майно є тимчасове, до скасування у встановленому КПК України порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом злочину, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна.

Відтак, арешт може бути накладено на майно:

- підозрюваного;
- обвинуваченого;
- засудженого;
- третіх осіб;
- юридичної особи.

Також, законодавцем було визначено *перелік ознак*, за наявності хоча б однієї з яких, на відповідне майно може накладатись арешт (ч. 1 ст. 170 КПК України). Так, арештовуватись може майно, щодо якого існують достатні відстави вважати, що воно:

- є доказом злочину;
- підлягає конфіскації майна;
- підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб;

- підлягає конфіскації у юридичної особи,
- може забезпечити цивільний позов або стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди.

Закон виділяє наступні *форми арешту майна*, це тимчасове позбавлення права на:

- відчуження,
- розпорядження
- та/або користування майном.

Варто зауважити, що в чинній наразі редакції вказаної статті КПК України передбачено позбавлення особи можливості *відчуження певного майна та розпорядження ним*, в той час як можливість заборони *використовувати* наявне у неї майно передбачено лише в якості альтернативи. Водночас, таке формулювання створює певну правову невизначеність на практиці. Так, працівники правоохоронних органів можуть трактувати вказане положення як необхідність одночасного позбавлення особи права як відчужувати, так і розпоряджатись та користуватись відповідним майном, що може мати негативні наслідки для таких осіб.

Відповідно до ч. 1 ст. 170 КПК України *завданям* арешту майна є запобігання можливості його приховування, пошкодження, псування, знищення, втрати, знищення, використання, перетворення, пересування, передачі, відчуження.

Порядок накладення попереднього арешту на майно або кошти на рахунках фізичних та юридичних осіб запроваджений Законом України від 14 жовтня 2014 р. «Про Національне антикорупційне бюро України» [2].

Цим Законом ч. 2 ст. 170 КПК доповнено абз. 2 такого змісту: «У невідкладних випадках, з метою забезпечення збереження речових доказів або можливої наступної конфіскації чи спеціальної конфіскації коштів та іншого майна, у кримінальному провадженні щодо кримінального правопорушення, віднесенного до підслідності Національного антикорупційного бюро України, арешт на майно або кошти на рахунках фізичних та юридичних осіб у фінансових установах може бути накладено за письмовим рішенням Директора Національного антикорупційного бюро України, погодженим прокурором. Такі заходи застосовуються на строк до 72 годин. Директор Національного антикорупційного бюро України впродовж 24 годин з моменту прийняття такого рішення звертається до слідчого судді, суду з клопотанням про арешт майна» [3, с. 87].

Отже, передбачено виключення із загального порядку застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження як арешт майна. Короткочасно, строком до 48 годин, допускається накладення попереднього арешту на майно або кошти на рахунках фізичних або юридичних осіб без судового рішення.

Попередній арешт на майно та кошти на рахунках фізичних або юридичних осіб може накладатися за наявності фактичної та юридичної підстав, визначених у абз. 1 ч. 9 ст. 170 КПК.

Залежно від мети цього арешту у певному кримінальному провадженні його фактичними підставами можуть бути:

1) достатні дані про те, що його незастосування може призвести до втрати майна, яке є речовим доказом;

2) кваліфікація злочину за статтею КК, яка передбачає покарання у виді конфіскації майна;

3) кваліфікація злочину за ст.ст. 354, 364, 368, 368-2, 369, 369-2 КК, що передбачає застосування спеціальної конфіскації.

Юридичною підставою для накладення попереднього арешту на майно та кошти на рахунках фізичних або юридичних осіб є рішення Директора НАБУ (або його заступника), погоджене прокурором. Звертає на себе увагу та обставина, що у абз. 1 ч. 9 ст. 170 КПК не визначена форма цього рішення та вимоги, які до нього пред'являються. Не регламентує дане питання і ст. 110 цього Кодексу, яка встановлює лише форму процесуальних рішень слідчого, прокурора, слідчого судді, суду.

На наш погляд, абз. 1 ч. 9 ст. 170 КПК доцільно доповнити нормою, що рішення про накладення попереднього арешту на майно або кошти на рахунках фізичних або юридичних осіб приймається Директором НАБУ (або його заступником) у формі постанови, у якій зазначається: майно, яке підлягає попередньому арешту; підстави застосування цього арешту; порядок її виконання. Крім того, до ст. 110 цього Кодексу слід внести доповнення, що процесуальним рішенням є постанова Директора НАБУ (або його заступника) про накладення попереднього арешту на майно або кошти на рахунках фізичних або юридичних осіб.

Рішення про накладення попереднього арешту на майно або кошти на рахунках фізичних або юридичних осіб Директор НАБУ (або його заступник) має погодити з прокурором. При відсутності такої згоди це рішення не може бути належною правовою підставою для цього арешту. Процедура такого погодження законодавцем не визначена, а тому доцільно доповнити абз. 1 ч. 9 ст. 170 КПК положенням, яке б регламентувало дане питання.

Невідкладно після прийняття вказаного рішення, але не пізніше ніж протягом 24 годин, прокурор має звернутися до слідчого судді із клопотанням про арешт майна.

Якщо за результатами розгляду клопотання про арешт майна слідчим суддею в його задоволенні буде відмовлено, попередній арешт на майно або кошти на рахунках фізичних або юридичних осіб вважається скасованим, а вилучене майно або кошти негайно повертаються особі.

Цей арешт також вважається скасованим, якщо прокурор не звернеться до слідчого судді із клопотанням про арешт майна. На нашу думку, регулювання даного питання у ч. 9 ст. 170 КПК має бути іншим. Якщо прокурор у визначений строк не звернувся до слідчого судді із клопотанням про арешт майна, то це означає, що він не вбачає підстав для застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження. Однак, оскільки Директор НАБУ (або його заступник) прийняв рішення про накладення попереднього арешту на майно або кошти на рахунках фізичних або юридичних осіб, прокурор повинен винести мотивовану постанову про його скасування.

Як уявляється, зміст абз. 2 ч. 9 ст. 170 КПК потрібно вдосконалити. По-перше, законодавцю слід дати визначення терміну «невідкладні випадки» з тим, щоб виключити можливість довільного його тлумачення Директором НАБУ (або його заступником), а також прокурором, що може призвести до порушення права осіб володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, яке гарантоване ст. 41 Конституції України.

Тобто, рішення про накладення попереднього арешту на майно або кошти на рахунках фізичних або юридичних осіб має прийматися Директором НАБУ або його заступником у формі постанови. Необхідно доповнити ч. 1 ст. 16 КПК положенням, що обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється без судового рішення у випадку, передбаченому ч. 9 ст. 170 цього Кодексу, а ст. 41 Конституції України нормою такого змісту: «Обмеження права приватної власності без рішення суду можливе у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом».

У ч. 1 ст. 174 КПК передбачено, що підозрюваний, обвинувачений, їх захисник, законний представник, інший власник або володілець майна, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які не були присутні при розгляді питання про арешт майна, мають право заявити клопотання про скасування арешту майна повністю або частково. Таке клопотання під час досудового розслідування розглядається слідчим суддею, а під час судового провадження – судом.

Арешт майна також може бути скасовано повністю чи частково ухвалою слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого, їх захисника чи законного представника, іншого власника або володільца майна, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, якщо вони доведуть, що в подальшому застосуванні цього заходу відпала потреба або арешт накладено необґрунтовано.

Таким чином, ч. 1 ст. 174 КПК закріплює два порядки ініціації перед слідчим суддею питання про скасування арешту майна залежно від того,

чи була присутня особа, на майно якої накладено арешт, при його вирішенні [4, с. 378].

Практика свідчить, що причини відмов у задоволенні клопотання про арешт майна часто бувають такі: цивільний позов не було заявлено; слідчим пропущений строк звернення з клопотанням про арешт майна, визначений у ч. 5 ст. 171 КПК; немає можливості перевірити наслідки арешту для інших осіб – співвласників майна, зокрема, встановити, чи не буде порушено їх права; арешт майна призведе до зупинення або надмірного обмеження правомірної підприємницької діяльності особи; статус особи в кримінальному провадженні не визначено, підозру не пред'явлено [5].

У ч. 3 ст. 173 КПК вказано, що відмова у задоволенні або часткове задоволення клопотання про арешт майна тягне за собою негайне повернення особі відповідно всього або частини тимчасово вилученого майна.

Чинний порядок регламентації даного питання може призводити до негативних наслідків. Уявімо, що слідчий суддя постановив ухвалу про відмову у задоволенні клопотання про арешт тимчасово вилученого майна, яке перебувало у володінні підозрюваного. Виконуючи припис ч. 3 ст. 173 КПК, це майно необхідно негайно йому повернути. Підозрюваний не буде чекати, чи подасть прокурор апеляційну скаргу на дану ухвалу слідчого судді і яким буде рішення суду апеляційної інстанції за наслідками її розгляду. З високою вірогідністю можна стверджувати, що відразу після повернення майна він вживе заходів для того, щоб позбутися майна, яке викриває його у вчиненні кримінального правопорушення.

Враховуючи вказане, пропонуємо викласти ч. 3 ст. 173 КПК у такій редакції: «Відмова у задоволенні або часткове задоволення клопотання про арешт майна тягне за собою повернення особі відповідно всього або частини тимчасово вилученого майна після закінчення строку на оскарження ухвали слідчого судді про відмову у його арешті. Якщо подана апеляційна скарга на цю ухвалу, таке майно повертається особі після

Висновки. Рішення про арешт майна може бути прийнято і під час судового розгляду. На цьому акцентується увага у абз. 8 п. 10 Інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 жовтня 2012 р. № 223-1446/0/4-12 «Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» [6]. Зазначено, що у разі задоволення цивільного позову суд згідно зі ст. 170 КПК за клопотанням прокурора, цивільного позивача може вирішити питання про накладення арешту на майно для забезпечення цивільного позову до набрання судовим рішенням законної сили, якщо таких заходів не було вжито раніше.

Література

1. Мирошниченко Ю. М. Проблемні питання тимчасового вилучення й арешту майна за новим кримінально-процесуальним законом. *Порівняльно-аналітичне право*. № 3 (2). 2013. С. 311.
2. Про Національне антикорупційне бюро України : закон України від 14.10.2014 № 1698-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> (дата звернення: 20.04.2020).
3. Лепей М. В. Арешт майна у кримінальному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 200 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. – Х.: Одиссей, 2013. – 1104с.
5. Процесуальна діяльність слідчого щодо відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням: метод. рек. [Чернявський С.С., Фаринник В.І., Удалова Л.Д. та ін.]. – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2014. – 92с.
6. Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 жовтня 2012 р. № 223-1446/0/4-12. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v1446740-12> (дата звернення: 20.03.2020).

Анотація

Александрова В. А. Особливості застосування арешту майна як заходу забезпечення кримінального провадження в Україні. – Стаття.

У статті досліджено Особливості застосування арешту майна як заходу забезпечення кримінального провадження в Україні. Визначено форми арешту майна, а саме: відчуження, розпорядження, та/або користування майном. Наголошено, що арешт може бути накладено на майно або кошти на рахунках фізичних та юридичних осіб відповідно до Закону України від 14 жовтня 2014 року «Про Національне антикорупційне бюро України».

Визначено, що юридичною підставою для накладення попереднього арешту на майно та кошти на рахунках фізичних або юридичних осіб є рішення Дирек-

тора Національного антикорупційного бюро України (або його заступника), погоджене прокурором.

Ключові слова: арешт майна, кримінальне провадження, заходи забезпечення кримінального провадження.

Аннотация

Александрова В. А. Особенности применения ареста имущества как меры обеспечения уголовного производства в Украине. – Статья.

В статье исследованы особенности применения ареста имущества как меры обеспечения уголовного производства в Украине. Определены формы ареста имущества, а именно: отчуждение, распоряжение и / или пользования имуществом. Отмечено, что арест может быть наложен на имущество или средства на счетах физических и юридических лиц в соответствии с Законом Украины от 14 октября 2014 «О Национальном антикоррупционном бюро Украины».

Определено, что юридическим основанием для наложения предварительного ареста на имущество и средства на счетах физических или юридических лиц является решение Директора Национального антикоррупционного бюро Украины (или его заместителя), согласованное прокурором.

Ключевые слова: арест имущества, уголовное производство, меры обеспечения уголовного производства.

Summary

Aleksandrova V. A. Peculiarities of application of property seizure as a measure to ensure criminal proceedings in Ukraine. – Article.

The article examines the features of the use of seizure of property as a measure to ensure criminal proceedings in Ukraine. Forms of seizure of property are determined, namely: alienation, disposal, and / or use of property. It was emphasized that the seizure may be imposed on property or funds on the accounts of individuals and legal entities in accordance with the Law of Ukraine of October 14, 2014 "On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine".

It is determined that the legal basis for the preliminary seizure of property and funds on the accounts of individuals or legal entities is the decision of the Director of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (or his deputy), approved by the prosecutor.

Key words: seizure of property, criminal proceedings, measures to ensure criminal proceedings.